

Unit IV

फ्रेंच राज्यक्रांती १७८९

प्रास्ताविक

सन १६८८ च्या इंग्लंडमधील गौरवशाली राज्यक्रांतीनंतर जागतिक इतिहासामध्ये १७८९ च्या राजक्रांतीचे अतिशय मोठे महत्व आहे. फ्रेंच राज्यक्रांती ही जगाच्या इतिहासातील मोठी परिवर्तनवादी घटना होय. फ्रान्समध्ये परंपरागत चालत आलेली दुरबी राजघराण्याची जुनी राजवट शासनही तत्कालीन राजा सोळावा तुई याची अकार्यक्षमता व त्याची पत्नी राणी मेरी अंटोइनेट हिचा उयामुळे फ्रान्सची राजकीय स्थिती बिघडली अशामध्येच फ्रान्समधील सामाजिक विषमता, दिवाळखोरी आलेले राष्ट्र, सर्व सामान्य लोकांची गरिबी, प्रचंड हलाकी या सर्व घटकांनी राज्यक्रांतीस वातावरण निर्माण केले. अशामध्येच युरोपात वैचारिक प्रबोधनाचे वारे जोरात वाहू लागले. रूसो, मॉर्टिक्यू व्हॉल्टेअर, फ्रेंने, डिडेरा इत्यादी विचारवंतांनी फ्रेंच लोकांमध्ये क्रांतीप्रवण विचार रुजवले. या परिणाम म्हणून सन १७८९ मध्ये फ्रेंच राज्यक्रांती घडून आली.

फ्रान्समध्ये लोकांनी राष्ट्रीय सभेच्या माध्यमातून क्रांतीच्या वाटचालीस सुरुवात केली. अनेक शतके जुलमी राजेशाहीचे प्रतिक असणारे बॅस्टील या छोट्या किल्ल्याचा पाडाव करून त्या ठिकाणी त असणाऱ्या लोकांना मुक्त करून पुढे मानवी हक्काचा जाहीरनामा प्रसिध्द करून स्वातंत्र्य, समता, बंधूता या महान तीन तत्वाचा जयघोष केला. ऐनभरात चालू असणाऱ्या क्रांतीला राजा, राणी व त्यांच्या पाठीराख्यांनी चिरडण्याचा प्रयत्न केला. क्रांतीकारकांनी राजा-राणीला पकडून गिलोटिनवर चढवून त्याचा शिरच्छेद केला. पुढे फ्रान्समध्ये दहशतीचा कालखंड निर्माण करणाऱ्या रॉबेस्पीकरता लोकांनीच गिलोटिनवर चढविले आणि दहशतीचा कालखंड संपवला. फ्रेंच लोकांनी क्रांती करून परंपरागत चालत आलेली जुलूमी व भष्ट्र राजेशाही शासन व्यवस्था उलटून टाकली. फ्रेंच लोकांनी राजकीय, धार्मिक व सामाजिक क्षेत्रातील सनातनी विचार गाडून टाकले. आणि फ्रेंच समाज पुरोगामी प्रगत लोकशाही विचारांकडे वळला, अनियंत्रित राजेशाही, वर्ग कलह, संरजामशाही पद्धत, श्रेष्ठ-कनिष्ठ विचार व्यवस्थेला मुठमाती दिली.

फ्रेंच लोकांनी केलेल्या या क्रांतीचे दुरगामी परिणाम फ्रान्सबरोबर संपूर्ण जगावर झाले. परंपरागत चालत आलेला राजवंश हा ईश्वराचा अंश नसून तो जनतेचा सेवक आहे, आपले कर्तव्य पार पाडण्यात राजा अपयशी ठरत असेल तर त्यास सिंहासनावरून खाली खेचण्याचा अधिकार जनतेचा आहे हे सिध्द करून दाखविले. म्हणून फ्रेंच राज्यक्रांतीचे फार मोठे महत्व आहे. जनता प्रतिनिधींच्या माध्यमातून राज्य चालवू शकते हा नवीन संदेश जगाला दिला.

अ) कारणे

१) फ्रान्सची भौगोलिक स्थिती

युरोप खंडातील फ्रान्स हा देश अगदी प्राचीन कालखंडापासून आपले अस्तित्व टिकवून आहे. हे राष्ट्र व तेथील लोक अत्यंत प्रामाणिक, कटाळू आहेत. या देशामध्ये पश्चिम बाजूस अटलांटिक महासागर, इंग्लंडची खाडी ही महत्त्वाची ठिकाणे आहेत. फ्रान्सच्या भूभागात सेंट, सुआर, गॅरोन आणि उन्होन या महत्त्वाच्या नद्या आहेत. फ्रान्स मध्ये दोन विशाल पठारे आढळतात दक्षिणेस आल्स आणि पिरनिज या मोठ्या डोंगर रांगा आढळतात. उत्तरेकडून फ्रान्सचा भूभाग सपाट आढळतो. येथील हवामान सौम्य अत्यंत उत्साहवर्धक आहे. त्यावेळी येथील लोकांचा मुख्य व्यवसाय शेती हाच होता. या देशामध्ये विपूल प्रमाणात फळबागा आढळतात. शेतीमुळे हा देश पूर्वी स्वयंपूर्ण होता. असे असले तरी या देशांत परंपरागत चालत आलेल्या बुरबाँ घराण्याच्या राजे लोकांनी येथे अनियंत्रित राज्यसत्ता चालविली. व फ्रान्सची मोठ्या प्रमाणात अर्थिक दिवाळखोरी केली. परिणामी फ्रेंच जनतेने क्रांती करून बुरबाँ राजघराण्याची सत्ता नष्ट केली.

२) राजकीय कारणे

कोणतीही क्रांती एकाएक होत नसते. तिची कारणे परंपरा ही कित्येक वर्षे चालत राहते. लोकांना अनियंत्रित राजसत्तेविरोधात शासन निर्णय असह्य ठरू लागल्यास स्थिती स्फोटक बनते. त्यातूनच क्रांती होते. फ्रेंच राजक्रांतीबाबत हीच स्थिती दिसून येते. राज्यक्रांतीची विविध कारणे आहेत. ती याप्रमाणे-

a) अनियंत्रित राजेशाही

फ्रान्समध्ये वंशपरंपरागत बुरबाँन राजधराज्याची सत्ता चालत आलेली होती. ही सत्ता अनियंत्रित होती. या राजेशाहीवर कोणाचेच निबंध अथवा अंकुश नव्हता. राजाने प्रजेच्या कल्याणकारिता राज्य करणे हे कर्तव्य. परंतु बुरबाँन वंशज फ्रेंच जनतेसाठी लोककल्याणार्थ राज्यकारभार करीत नव्हते. ते सर्व बुरबाँन वंशज जुलमी, अत्याचारी, पक्षपात करणारे, अन्यायी स्वरूपाचे कायदे करणारे, वर्ग भेद करणारे राजे होते. फ्रान्समधील वरिष्ठ वर्ग सुखविलासात दंग होता तर सर्व सामान्य प्रजा

अत्यंत हलाकित जीवन जगत होती. त्यांना कोणत्याही सोयीसुविधा नव्हत्या, त्यांना कर भरावे लागत. या जनतेला भाषण स्वातंत्र्य नव्हते. ही जनता अन्यायाखाली पिचली होती. त्यामुळे फ्रेंच लोकांत बुरबाँन घराण्याविषयी असंतोष पसरला होता.

b) सोळावा लुई (१७७४ ते १७९३)

सोळावा लुई हा १७७४ ते १७९३ या काळात फ्रान्सचा राजा होता. त्याची सर्व शासन व्यवस्था विस्कळीत व लाचलुचपतीने बरबटलेली होती. हा राजा प्रजेवर जुलूम करणारा होता. या राजाच्या अंगी धडाडीचे नेतृत्व नव्हते. तो भित्रा आणि आळशी होता. राज्यकारभार करण्याचे सखोल ज्ञान त्याच्या जवळ नव्हते. हा सोळावा लुई आपल्या राणीच्या वर्चस्वाखाली होता. राणी आणि तिच्या सल्लागारांनी सोळावा लुईस चुकीचे सल्ले दिले त्यामुळे त्याला राज्यकारभारात कोणत्याही नवीन सुधारणा करता आल्या नाहीत. हा राजा नको त्या गोष्टीत अडकून पडला. या राजाने फ्रेंच जनतेची सहानुभूती गमावली.

c) राणी मेरी अँटोईनेट :

सोळाव्या लुईची पत्नी राणी मेरी अँटोईनेट ही होती. ही ऑस्ट्रियाची होती. ही अत्यंत सुंदर असून, ती उधळ्या स्वभावाची होती. ती आपल्या पतीवर प्रभुत्व गाजवत असे कोणत्याही गोष्टीची खात्री न करता योग्य अयोग्य न पहाता, ती राजाकडून आपणांस हवी असणारी बाब साध्य करून घेत असे. राज्यकारभारात तिने अत्यंत गोंधळ घातला होता. तसेच ती उधळ्या स्वभावाची असल्यामुळे राजतिजोरीवर मोठा खर्च पडला जाई. फ्रान्स राष्ट्र दिवाळखोरीच्या उंबरठ्यावर असतानाही तिने आपला उधळेपणा कमी केला नाही. ही राणी फ्रान्सच्या लोकांमध्ये समरस झाली नाही. त्यामुळे फ्रेंच जनता तिचा तिरस्कार करू लागली.

d) सत्तेचे केंद्रीकरण :

राज्यामध्ये सर्व सत्ता केंद्राच्या ठिकाणी केंद्रित असेल. आणि जनतेला स्थानिक स्वराज्याचे अधिकार नसतील तर राज्यकारभाराची कार्यक्षमता कमी होते. सतराव्या आणि आठराव्या तिकात फ्रान्समध्ये फार मोठे सत्तेचे केंद्रीकरण झाले. व्हासांय येथील राजवाडयातून अनेक चुकीचे निर्णय घेतले जात असत. एखादया गोटीचा निर्णय लागेपर्यंत त्या निर्णयातील हवा निघून जात असे. फ्रेंच जनतेची कोणतीही कामे यामुळे होत नसत. सदोष राज्यकारभार :-

e) विस्कळीत व सदोष राज्यव्यवस्था

बुरबाँ वंशज सोळाव्या लुईची राज्यव्यवस्था विस्कळीत व सदोष होती. प्रशासनातील महत्त्वाच्या जागा सरदार, उमराव, व त्यांचे वारसदार यांना परंपरागतरित्या मिळत असत. चुकीचे सल्ले देणारी मंडळी राज्यकारभारात हस्तक्षेप करीत. लोकशाही मार्गाने कोणतीही निर्णय प्रक्रिया होत नसे. फ्रान्समधील विविध प्रांतात वेगवेगळ्या प्रकारचे कायदे असत. राजाची न्यायदान प्रक्रियासुद्धा अत्यंत वाईट व अन्यायी स्वरूपाची होती. त्यामुळे प्रशासनात कमालीचा गोंधळ निर्माण झाला होता. चौदाव्या लुई नंतरसमध्ये कर्तबगार राजा निर्माण झाला नाही. पंधरावा सुई सुद्धा अकार्यक्षम होता. पंधराव्या लुईच्या काळात फ्रान्सला आपल्या अनेक वसाहती गमवाव्या लागल्या. १७५६ ते १७६३ या काळात इंग्लंड आणि फ्रान्स या देशात 'सप्तवार्षिक युद्ध' झाले या युद्धात इंग्लंडकडून फ्रान्सचा मोठा पराभव झाला. फ्रान्समधील प्रशासनाने आपल्या अधिकाऱ्यांचे अधिकार स्पष्ट केलेले नव्हते. त्यामुळे हे प्रशासकिय अधिकारी एकमेकामध्ये विविध स्तरावर निर्णय प्रक्रियेत हस्तक्षेप करीत परिणामी सर्व सामान्य जनतेवर जुलूम, अन्याय व अत्याचार होत असे. या अत्याचारापासून सरकारी अधिकाऱ्यांना कोणीही परावृत्त करीत नव्हते.

f) न्याय व्यवस्थेत गोंधळ

क्रांतीपूर्व काळात फ्रान्समध्ये अनेक न्यायालये होती. परंतु या न्यायालयामध्ये लिखित कायद्याची पुस्तके नव्हती. राजा, उमराव, संरंजामदार, सरदार, धर्मगुरू देतील तो न्याय अशी अवस्था प्रत्येक प्रांतात होती. न्यायाधिशाच्या जागा राजाच्या मर्जीनुसार भरल्या जात. एवढेच नव्हे तर प्रत्येक वर्गाची वेगवेगळी न्यायालये, तुरुंग असत त्यामुळे सर्वसामान्य फ्रेंच जनतेला न्याय मिळणे अत्यंत अवघड होवून बसले होते.

g) फ्रान्समध्ये लोकशाही शासन संस्थांचा अभाव :-

फ्रान्समध्ये अनियंत्रित राजेशाही कार्यान्वीत असल्याने इंग्लंडच्या पार्लिमेंटसारखी लोकशाही शासन संस्था फ्रान्समध्ये कार्यरत नव्हती. त्यामुळे फ्रान्सच्या राजकर्त्यांना गरीब फ्रेंच जनतेच्या वेदना कळल्या नाहीत. फ्रान्समध्ये मध्ययुगापासून 'स्टेटस् जनरल' नावाची संस्था होती. पण या संस्थेची शेवटची सभा १६१४ मध्ये झाली होती. त्यानंतर या सभेला राजाने कधीच बोलविले नव्हते. या सभेला कोणतेही अधिकार नव्हते. परक्रिय आक्रमणाच्यावेळी राजा कधीतरी या सभेचा सल्ला घेई. ही सभा राजाला विरोध करीत नसे. स्टेटस् जनरलची तीन प्रमुख सभागृहे होती. त्यामध्ये सरदारसभागृह, धर्मगुरूसभागृह व सामान्य प्रजेचे सभागृह हे तिन्ही वर्गातील प्रतिनिधी आपआपल्या सभा वेगवेगळ्या घेत असत. धर्मगुरू व सरदार सभागृहे एकत्र येत असत. त्यामुळे सामान्य सभागृहाचे चालत नसे. धर्मगुरू आणि सरदार सभागृहाच्या वर्चस्वामुळे फ्रान्ससमोर असणारे विविध प्रश्न सोडविण्यासाठी स्टेटस् जनरल सभा काहीही करू शकत नव्हती.

३) सामाजिक कारणे :

फ्रेंच लोकांचे राज्यक्रांतीपूर्व सामाजिक जीवन अन्याय, विषमता, वर्ग कलहाने भरून गेलेले होते. फ्रेंच समाजात प्रमुख तीन वर्ग होते पहिलावर्ग उमराव, दुसरावर्ग- धर्मगुरू, तिसरावर्ग- सामान्य जनता (थर्ड इस्टेट) या शिवाय यामध्ये भूदास व गुलामाचा वर्ग वेगळा होता. पहिल्या दोन वर्गांना समाजात विशेष अधिकार, सवलती होत्या. हा वर्ग कोणताही कर भरत नव्हता. सामान्य जनतेवर (थर्ड इस्टेट) करांचे सर्व ओझे लादले जाई. या लोकांची एकूण लोकसंख्या ९९% होती. उमराव, सरंजामदार सरदार, धर्मगुरू यांची मिळून लोकसंख्या ही १% होती. असे सुद्धा ११% लोक बहुसंख्य जनतेवर अन्याय अत्याचार करीत. फ्रान्सची समाजरचना ही त्यावेळी पूर्णपणे शोषणावर आधारलेली होती. फ्रान्सच्या समाजातील (अनेक लोकांचे मृत्यू अजीर्णामुळे, उपासमारीने होत असत, क्रांतीपूर्व फ्रान्समध्ये ही विषमता अत्यंत पराकोटीला गेली होती.

1) सरंजामदार वर्ग:

हा फ्रान्समधील प्रस्तापित वर्ग होता. राजनिष्ठा ठेवणे, सामान्य लोकांचे शोषण करणे, हा यांचा जन्मसिद्ध होता. या वर्गाला राजाने खाम अधिकार दिले होते. या अधिकाराचा वापर करून हा वर्ग अत्यंत चैनीत व विलासात राहत असे. 'राजाशी बोलणारा राजाच्या मंत्र्याची मैत्री करणारा, कर्ज कावणारा, पगार घेणारा, पेन्शन घेणारा, वारसाहक्क मिळवणारा हा सरंजामदार वर्ग होता.' या वर्गाकडे संपूर्ण फ्रान्समधील ६०% हून अधिक जमीन होती. खंड वसूल करणे, बळजबरीने धान्य घरी आणणे. लोकांकडून नजराणा घेणे तसेच भूदास, वेठबिगार व गुलामांना आपल्या शेतावर सक्तीने राबवून घेणे, इ. कामे करून घेत असत. राज्यप्रशासन व्यवस्थेमधील वरिष्ठ जागा, सैन्यातील जागा, न्यायदान क्षेत्रातील जागा यांना मिळत असत. या परंपरागत अधिकारामुळे सरंजामदार वर्ग फ्रेंच लोकावर प्रभुत्व ठेवून होता.

2) धर्मगुरू वर्ग :

सरंजामदार वर्गाप्रमाणे धर्मगुरू वर्गसुद्धा प्रस्तापित होता. या वर्गाकडे सुद्धा वंशपरंपरागत अधिकार होते. फ्रेंच लोकांची आध्यात्मिक उन्नती करणे, त्यांना सद्गर्ग दाखविणे, हे यांचे काम होते. समाजात यांना अत्यंत मानाचे स्थान होते. असे असले तरी सरंजामदार वर्गाप्रमाणे हा वर्ग श्रीमंती, चैन, विलास याबाबतीत मागे नव्हता. या वर्गाकडे वंशपरंपरागत अधिकार होते. हा वर्ग सुद्धा फ्रान्समधील एकूण जमीनीच्या हिस्स्यापैकी पाचव्या हिस्स्यावर अधिकार मिळवून बसला होता. या वर्गाचे चर्चचे राज्य, 'राज्यांतर्गत राज्य' होते. विविध धर्मसंस्था अधिकारात असल्यामुळे प्रचंड पैसा या वर्गाकडे उपलब्ध होत असे. फ्रान्समधील चर्च ही धर्मसंस्था कॅथॉलिक होती. त्यामुळे जुने बुरसटलेले विचार, भोंदूगिरी, बाममार्ग, अनैतिकता यामध्ये हे सर्व धर्मगुरू गुंतलेले होते. यामुळे सर्वसामान्य फ्रेंच जनतेचा 'चर्च' या धर्म संस्थेवरील विश्वास उडून गेलेला होता. या धर्मगुरूंना धार्मिक कर, इतर उत्सव कर वसूल करणेचा अधिकार होता. हे कर गोळा करताना सर्वसामान्य लोकांवर सक्ती केली जाई. या वर्गाचा हा अत्याचार फ्रेंच राज्यक्रांतीसाठी कारणीभूत ठरला.

3) सर्व सामान्य वर्ग (थर्ड इस्टेट):-

सरंजामदार व धर्मगुरू व्यतिरिक्त राहिलेले बहुसंख्यांक लोक तिसऱ्या वर्गाचे लोक (थर्ड इस्टेट) म्हणून ओळखले जात. यामध्ये ही अनेक पोटभेद होते तिसऱ्या वर्गामध्ये सुद्धा श्रीमंत, गरीब, सामान्य अतिसामान्य, शेतकरी, बुद्धीनिष्ठ व भिकारी यांचा समावेश होता. या सर्वांचे अर्थिक दृष्टिकोनातून तीन प्रकार समजले जात.

१. श्रीमंत जमीनदार (बुवा) २. मजूर व कारागिर ३. सामान्य / गरीब / शेतकरी

१. **श्रीमंत जमीनदार (बुवा)** पहिल्या वर्गामध्ये वकील, डॉक्टर, शिक्षक, लेखक, शेती कसणारे शेतकरी येत असत. यांची आर्थिक स्थिती बऱ्यापैकी असे हे बुद्धीवादी व वैचारिक असत. हा वर्गच अनियंत्रित राजसत्तेचा खरा विरोधक होता. म्हणून धर्मगुरू, सरदार व उमराव हे या वर्गाचा द्वेष करीत असत. क्रांतीपूर्व व क्रांती काळात जो असंतोष निर्माण झाला त्यास योग्य वळण देण्याचे काम या वर्गाने केले. प्रचलित राज्यसत्ता, सामाजिक विषमता खऱ्या अर्थाने या वर्गाने नष्ट केली असे म्हणता येईल

२. **मजूर व कारागिर** या वर्गातील लोक दुय्यम दर्जाचे असत. यामध्ये हमाल, मजूर, किरकोळ काम करणारे, छोटे मोठे कारागिर येत असत. त्या काळात फ्रान्स उद्योग प्रधान देश नसल्याने यांची संख्या फ्रेंच समाजात कमी होती.

३. **सामान्य / गरीब / शेतकरी** तिसऱ्या वर्गातील लोक म्हणजेच बहुसंख्य शेतकरी होत. हे लोक म्हणजेच फ्रेंच राष्ट्र होय. या वर्गाने क्रांतीमध्ये महत्त्वपूर्ण कामगिरी केली. या वर्गावर प्रस्तापितांनी अन्य अत्याचार केले. हा सर्व कर भरत असे. अतिशय मोठा हिस्सा कर रूपाने हा वर्ग राजाकडे भरत असे. कर भरण्यासाठी सक्ती केली जाई. करांच्या ओझ्याखाली हा संपूर्ण वर्ग पिचला गेलेला होता. मात्र राज्यसत्तेकडून यांना कोणत्याही सोई व सुविधा उपलब्ध होत नसत. फ्रेंच शेतकऱ्यांची आर्थिक स्थिती यामुळे अतिशय वाईट झाली होती. या वर्गाला मध्ये कोणतेही अधिकार अथवा स्थान नव्हते. अन्याय, अत्याचार, जुलूम यात हा वर्ग बळी पडला होता. माणूस म्हणून असणारे निसर्गदत्त अधिकार या वर्गाला उपभोगता येत नव्हते. या लोकांची व्यक्तिगत स्वायत्तता पायदळी तुडवली गेली होती. परिणामी या वर्गात सुखराज विरोधात चि असंतोष, निर्माण झालेला होता. त्याचे पर्यावसन फ्रेंच क्रांतीत झाले.

४) आर्थिक कारणे :

सन १७८९ च्या फ्रेंच राज्यक्रांतीचे प्रमुख कारण म्हणजेच दासळती आर्थिक परिस्थिती होय. या देशामध्ये आर्थिक विषमता, उत्पादनाचे साधने राजा-राणी, उमराव, सरंजामदार व धर्मगुरू यांच्या हाती होती. या लोकांनी केलेल्या घातले. दासळती अर्थव्यवस्था सावरता आली नाही.

अ) चौदाव्या लुईची दिवाळखोरी:-

चौदाव्या लुईच्या कारकिर्दीमध्ये फ्रान्सने अनेक लढाया केल्या. युद्धावर प्रचंड खर्च केला तिजोरीची उधळपट्टी झाली. चौदाव्या लुईचे डोळे उघडले तेव्हा वेळ निघून गेलेली होती. या राष्ट्रीय कर्जाने उच्चांक केला. चौदाव्या लुईला फ्रान्सला आर्थिक दृष्टिकोनातून साकरता आले नाही.

ब) पंधरावा लुई :-

पंधराव्या लुईने आपल्या काळात फ्रान्समध्ये विविध ठिकाणी मोठ मोठी बांधकामे केली. या बांधकामावर आमाप पैसा उधळला तसेच त्यानेही युद्धांवर प्रचंड पैसा खर्च केला. पोलंड बरोबरील 'वारसाहक्क युद्ध' आणि इंग्लंड बरोबरील 'सप्तवार्षिक युद्ध' यावर प्रचंड पैसा खर्च झाला. या युद्धातील पराभवामुळे फ्रान्सची प्रतिष्ठा लयास गेली.

क) सोळावा लुई आणि अमेरिकन स्वातंत्र्य युद्ध :-

सोळावा लुई फ्रान्सचा राजा झाला तेव्हा फ्रान्सची आर्थिक परिस्थितीत अतिशय बिकट वळणावर होती. असे असताना ही सोळाव्या लुईने अमेरिकन वसाहतींना प्रचंड मोठी लष्करी मदत केली. या घटनेमुळे फ्रान्सचे आर्थिक कंबरडे मोडले. मात्र अमेरिकेत गेलेल्या फ्रेंच सैनिकांना त्याठिकाणी स्वातंत्र्याचा नवीन अविष्कार पहावयास मिळाला. वसाहतींचे स्वातंत्र्य तेथील लोकांचे देशप्रेम, उद्योगीपणा, विविध अधिकाराचा उपभोग, याचा प्रभाव फ्रेंच सैनिकावर पडला. याचा उपयोग क्रांतीसाठी झाला.

ड) असमाधानकारक महसूल करपध्दती :-

या काळात दिवाळखोरीमुळे फ्रान्सवरील कर्जाचा बोजा वाढत गेला. हा बोजा कमी करणेसाठी सोळाव्या लुईने प्रजेवर कर बसविण्यास सुरुवात केली. उमराव, सरदार, धर्मगुरू वर्ग करमुक्त होता तर फ्रेंच गरीब जनतेवर विविध प्रकारचे असंख्य कर लादण्यात आले. या आर्थिक पिळवणुकीमुळे फ्रेंच जनता उपाशी राहिली. या कर पध्दतीतून गरीब, भूमीहीन, मजूर, कारागिर सुटले नाहीत. मीठ कर, धार्मिक कर, मिरासदारी कर, दळणवळण कर, पाणीपट्टी, दिवाबत्ती, शेतसारा कर, इत्यादी करामुळे आणि 'वेठबिगारीमुळे फ्रेंच सामान्य जनतेला जीव नकोसा झाला. राजकर्ता या नात्याने सोळाव्या लुईने गरीब जनतेकडे दुर्लक्ष केले. परिणामी क्रांती अटळ ठरली.

५) धार्मिक कारणे :

फ्रान्समध्ये 'कॅथॉलिक आणि प्रोटेस्टंट' असे दोन पंथ होते. फ्रान्समध्ये कॅथॉलिक पंथाचे वर्चस्व होते. कॅथॉलिक व प्रोटेस्टंट पंथात संघर्ष होते. चर्च या धर्मसत्तेवर प्रभाव राखणेसाठी हे दोन्ही पंथ धडपडत असत राज्यसत्ता ही धर्मसत्तेच्या वर्चस्वाखाली असल्याने धर्म सत्तेला हक्क, सवलती मिळत असत. त्यामुळे चर्चला सुबत्ता प्राप्त झाली होती. धर्म सत्तेकडून राजाला मान्यता घ्यावी लागे. त्यामुळेच धर्म सत्ता राजावर आपला प्रभाव पाडत असे विविध संस्कार, धर्मअनुष्ठाने केली नाही तर नरक यातना भोगाव्या लागतात. असा समज धर्म सत्तेने निर्माण केलेला होता. या अंधश्रद्धेपायी सर्व सामान्य जनता अर्थिक दृष्टीकोनातून नागविली जाई. सर्व सामान्य जनतेवर धर्म संस्थेकडून 'टाईथ' नावाचा धार्मिक कर सक्तीने वसूल केला जाई. धर्म संस्थेच्या या अन्यायामुळेच फ्रेंच जनतेत प्रचंड असंतोष निर्माण झाला. व यातून क्रांतीसाठी वातावरण निर्माण झाले.

6) वैचारिक कारणे :

शास्त्रापेक्षा अनेक वेळा लेखणी प्रभावी ठरलेली आढळते. याचे सर्वांत श्रेष्ठ उदाहरण म्हणजे फ्रेंच लोकमत तयार केली. प्रत्यक्ष फ्रेंच क्रांती या तत्वज्ञानी घडविली नसेल परंतु लोकदुःखे अत्यंत प्रभावीपणे मांडणेचे काम यांनी केले. गलितगात्र झालेल्या फ्रेंच लोकांचा स्वाभाव जागृत करण्याचे व नेतृत्व निर्माण करणेचे आणि आत्मविश्वास निर्माण करण्याचे अत्यंत भरीव कार्य या विचारवंतांनी केले. संपूर्ण फ्रांस देशामधील मध्य युगापासून चालत आलेल्या संस्था कशा मडगलेल्या आहेत. त्यांना अधोगती प्राप्त झाली आहे. हे आपल्या लिखाणाद्वारे त्यांनी मांडले. हे मांडत असताना उपरोध, तुलना, शास्त्रीय मांडणी, दृष्टांत, युक्तीवाद, दोषनिरूपण आणि प्रखर टिकेच्या माध्यमातून फ्रान्साच्या सार्वजनीक जीवनातील दोष स्पष्ट केले. या लोकांच्या लिखाणामुळे फ्रेंच जनतेत जागृतीची भावना निर्माण झाली. भ्रष्टाचारी राजव्यवस्थेतेला उलथून टाकण्याची पार्श्वभूमी तयार केली. फ्रेंच राज्यक्रांतीला आवश्यक शाणाच्या सर्व घोषणा या लोकांनीच तयार केल्या होत्या. फ्रान्समध्ये क्रांती होण्यापूर्वी मॉंटेस्क्यू (१६८९ ते १७५५), व्हॉल्टेअर (१६९४ ते १७७८) (१६९४ ते १७७४), रूसो (१८१२ ते १७७८) व (डिडे (१७१२ ते १७८४) या सारख्या विचारवंतांनी समाज जागृतीचे कार्य केले. या समाज जागृतीमुळे फ्रांसच्या जनतेत वैचारिक क्रांती घडून आली.

अ) मॉंटेस्क्यू (१६८९ मे १०५५)

मॉंटेस्क्यू हा तज्ञ कायदेपंडित होता. याने जगातील अनेक राज्य घटनांचा व विविध शासन संस्थांचा मोठा अभ्यास केला होता. The spirit of laws या आपल्या राज्यशास्त्रावरील प्रसिद्ध ग्रंथात त्याने राजेशाहीच्या गुणदोषांचे स्वरूप स्पष्ट केले आहे. ब्रिटनची घटकानात्मक शासन पद्धती त्यास योग्य वाटे. कारण राजेशाही, लोकशाही व हुकुमशाही या तिन्हीचे गुण एकत्र आलेले आहेत. असे त्याला वाटत असे. मॉंटेस्क्यूला फ्रान्समध्ये राजसत्ता हवी होती पण निरंकुष, अनियंत्रित राजसत्तेचा तो विरोधक होता. राजसत्तेकडून लोककल्याण होण्यासाठी राजाच्या शासन पद्धतीवर निर्बंध असायला पाहिजेत हे निर्बंध आणण्यासाठी त्याने 'सत्ताविभाजनाचा सिध्दांत मांडला' कायदेमंडळ, कार्यकारी मंडळ, न्यायमंडळ या तीन सत्ता त्याला वेगळ्या हव्या होत्या. एकाच व्यक्तीच्या हाती सत्ता राहिल्यास ती व्यक्ती व्यभिचारी भ्रष्ट बनते या त्याच्या विचारामुळे फ्रान्समधील देवी राजसत्तेच्या सिध्दांतावर मोठा पहार झाला. फ्रेंच लोकांना त्याच्या या विचारामुळे फ्रान्समधील प्रचलित अनियंत्रित राजव्यवस्था हीच फ्रान्समधील भ्रष्टाचाराचे, जुलूम अन्यायाचे प्रतीक आहे ते समजून आले. मॉंटेस्क्यूने Benevolent Dictatorship' चा पुरस्कार केला. मॉंटेस्क्यूने फ्रेंच राज्यक्रांती पूर्व काळात जागृतीची भावना निर्माण करून लोकांना क्रांती करण्यास प्रेरित केले.

ब) व्हॉल्टेअर (१६९४ ते १७७८) :

हा नाटककार, इतिहासकार, कवी, शास्त्रज्ञ म्हणून प्रसिद्ध होता. त्याने आपल्या लिखाणात विनोद व उपहास या माध्यमातून फ्रेंच सार्वजनिक जीवनातील सदोष शासन व्यवस्था, गुरखा घराण्याची अनियंत्रित राजेशाही, चर्च, धर्मगुरू यांची लबाडी फ्रेंच समाज जीवनातील वर्ग, दांभिकता इ. टिका केली. तो श्रद्धाळू होता. तरीसुद्धा त्याने चर्च, धर्मगुरू, त्यांचे धर्मपीठ त्यातील अनाचार, अनैतिकता, सकुंचीत विचार यावर जोरदार हल्ले केले. व्हॉल्टेअरने प्रचलीत राजव्यवस्थेवर फार मोठी टिका केली. याला लोककल्याणकारी राजसत्ता अभिप्रेत होती. त्याने व्यक्ती स्वातंत्र्याचा पुरस्कार केला. लोकमताप्रमाणे राज्य चालावे, तसे चालत नसेल तर लोकांनी ते चालवावे, लोकमत सार्वभौम आहे. लोकच सर्वश्रेष्ठ आहेत. राज्य नव्हे, सर्वांचे कल्याण व हित थोड्यांच्या हाती न देता सर्वांच्या हाती याचे या मताचा त्याने पुरस्कार केला. त्याने आपल्या लिखाणाच्या माध्यमातून राजसत्तेचे वाभाडे काढले. धर्मसत्ता व राजसत्ता मिळून सामान्य लोकांवर कसा अन्याय करतात हे आपल्या लिखाणाद्वारे दाखविले. व्हॉल्टेअरने कॅडेड नावाचा अत्यंत महत्वपूर्ण ग्रंथ लिहिला.

क) रूसो (१७१२ ते १७७८) :

'रूसो झाला नसता तर फ्रेंच राज्यक्रांती झाली नसती' असे म्हणतात. याने फ्रेंच जनतेमध्ये क्रांतीची ज्योत पेटविण्याचे महान काम केले त्याने The Social Contract सामाजिक करार हा सुप्रसिद्ध ग्रंथ लिहिला. हा ग्रंथ म्हणजे फ्रेंच राज्यक्रांतीचे बायबल समजतात. या ग्रंथाच्याद्वारे त्याने आपले विचार मांडून क्रांतीला जोरदार चालना दिली. याशिवाय 'माय कन्फेशन' नावाचे आत्मचरित्र लिहिले. तसेच 'एमिल नावाचा दुसरा ग्रंथ ही लिहिला' स्वातंत्र्य, समता, बंधुत्व या उदात्त तत्वांचा पाठपुरावा केला. रूसोने राजसत्तेच्या दैवी सिद्धांताला प्रचंड मोठा विरोध केला. 'लोकांच्या इच्छेवरच अथवा संमतीने राजाचे स्थान अवलंबून आहे. राजा सार्वभौम नसून फ्रेंच लोकमत सार्वभौम आहे. लोककल्याण करण्याच्या अटीवर राजाचे स्थान अवलंबून आहे लोक कल्याण जर राजाकडून होत नसेल किंबहुना ही कर्तव्य त्याच्याकडून जर पार पाडले जात नसेल तर त्या राजास सिंहासनावरून खाली खेचण्याचा नैतिक अधिकार फ्रेंच जनतेला आहे. पण कोणतीही व्यक्ती सिंहासनावर बसली व तिला एकदा अधिकार प्राप्त झाले की ती प्रजेचे कल्याण करू शकणार नाही ती व्यक्ती सत्तेचा गैरवापर करणार हे इतिहासानेकेले असून फ्रान्समध्ये लोकशाहीच असली पाहीजे असे परखड विचार सोने मांडले. सामा आणणे आर्थिक विषमता नष्ट करणे यावर त्याने मोठा भर दिला. देशामध्ये व्यवस्था असली पाहीजे, लोक कल्याणासाठी स्वातंत्र्य पाहीजे सर्वांना समतेची वागणूक मिळाली पाहीजे कोणीही उच्च, निच नाही. हे त्याचे विचार अत्यंत प्रभावी ठरले. सार्वभौमत्व आणि राजकीय समता पा त्याच्या दोन तत्वांचा फ्रेंच जनतेत फार मोठा प्रसार झाला. त्यामुळे लोकशाहीची भावनाचाच्या मनात रूजली व ते क्रांतीसाठी तयार झाले.

ब) फ्रेंच राज्यक्रांतीची वाटचाल :

फ्रान्सची दासळती अर्थव्यवस्था :

१४ व १५ व्या लुईपासून फ्रान्सवरील कर्जाचा बोजा वाढत गेला. आणि १६ व्या लुईच्या काळापर्यंत फ्रान्स आर्थिक दिवाळखोरीच्या उंबरठ्यावर येऊन पोहचला. सरजामदार, उमराव धर्मगुरू, करमुक्त होते. तर गरीब फ्रेंच जनता करदाती होती त्यामुळे सामाजिक जीवनात प्रचंड कटूता निर्माण झाली. फ्रान्स जेव्हा दिवाळखोरीच्या उंबरठ्यावर आला १६ व्या लुईने दिवाळखोरीतून फ्रान्सला वाचविणेसाठी 'टरगॉट' या अर्थमंत्र्याची नेमणूक केली. टरगॉटने अर्थमंत्रिपद स्विकारलेनंतर त्याला अंदाजपत्रका मध्ये तुट जाणवू लागली. प्रत्येक वर्षी अशीच तुट राहिली तर फ्रान्सचे नक्की दिवाळे वाजेल. याची खात्री टरगॉटला झाली. म्हणून त्याने दिवाळखोरपणा नको, कर वाढ नको, असे धोरण जाहीर केले. आणि राजा-राणी, सरजामदार व सरदार यांची उधळपट्टी कमी करणेचा प्रयत्न केला परिणामी उमराव, सरदार भडकले. त्यानी राणीच्या माध्यमातून टरगॉटला अर्थ मंत्रीपदावरून हाकलले.

टरगॉटच्या हाकलपट्टीनंतर 'नेकर' हा नवा अर्थमंत्री झाला. त्याच्या काळात विविध युद्धावरील खर्च वाढत गेलेने फ्रान्सवरील कर्जच वाढत गेले. अशा परिस्थितीमध्ये नेकरने खर्च व उत्पन्न दाखविणारा एक अहवाल प्रसिध्द केला. या अहवालात दरबारातील लोक, वरिष्ठ 'प्रस्तापित वर्ग, राष्ट्राची कोणतीही सेवा न करता तिजोरी कशी रिकामी करतात याचे स्पष्ट चित्र दाखविण्यात आले. या अहवालामुळे 'नेकरवर दरबारी मंडळींचा रोष वाढत गेला. व त्यामुळे त्यालाही आपले अर्थमंत्रीपद गमवावे लागले. त्यानंतर 'क्लोन' अर्थमंत्री झाला याच्या काळात तिन वर्षांमध्ये फ्रान्सवर ३०० कोटी फॅक्स डॉलरचे कर्ज झाले, त्याने कर्ज काढण्यास प्रतिबंध केला नाही. पुढे त्याने सर्वसाधारण कर बसविणेचा प्रयत्न केला.. यास मोठा विरोध होवून त्यासही आपले मंत्रीपद गमवावे लागले.

स्टेटस् जनरलची सभा :-

फ्रान्सचे अर्थव्यवस्था सावरण्याचे प्रयत्न अपयशी ठरल्यानंतर राजाला मृतप्राय झालेली स्टेटस् जनरल सभा बोलवावी लागली. उमराव, धर्मगुरू व सामान्य प्रजा अशी तीन गृहे होती. ही तिन्ही सभागृहे स्वतंत्र असत. उमराव व धर्मगुरू यांचे बहुमत होई. व सामान्य प्रजेचे एक मत होत असे. त्यामुळे स्टेटस् जनरलमध्ये सामान्य प्रजेच्या मताला त्याज्य ठरविले जाई.

स्टेटस् जनरलचे तीन वर्ग :-

फ्रान्सची आर्थिक दिवाळखोरी लक्षात घेवून राजाने पुन्हा एकदा नेकरला अर्थमंत्रीपद दिले. व स्टेटस् जनरलची सभा मे १७८९ ला 'व्हसार्थ' येथे बोलविण्यात आली. फ्रान्समधील सामान्य जनतेला विश्वासात घेतल्याशिवाय आपणाला कांही करता येणार नाही याची खात्री सोळाव्या लुईला झाली होती. या सभेला एकूण बाराशे अधिक प्रतिनिधी हजर होते. यामध्ये ६२१ प्रतिनिधी थर्ड इस्टेट, २८५ उमरावांचे प्रतिनिधी आणि ३०८ धर्मगुरूंचे प्रतिनिधी एकत्र येवून बैठक झाली. ही बैठक फ्रान्सच्या इतिहासात अविस्मरणीय मानली जाते.

फ्रेंच जनतेची गान्हाणी :-

स्टेटस् जनरलच्या सभेस आलेल्या प्रतिनिधींनी जनतेची गान्हाणी, जनतेची दुःखे, अडचणी, नविन सुधारणा याबाबतीत राजाकडे आपल्या मागण्या सादर केल्या. त्या याप्रमाणे होत्या.

1)केवळ लहरीवर जे शासन चालू आहे ते बंद करण्यात यावे. प्रत्येकास स्वातंत्र्य देणारी राजघटना तयार करण्यात यावी. स्टेटस् जनरलची सभा नियमित बोलविण्यात यावी...

२)स्टेटस जनरलला कायदे करण्याचे अधिकार असावेत.

३)प्रजेवर कर बसविताना स्टेटस् जनरलची परवानगी घ्यावी.

4)शेतकऱ्यावर बसविलेले कर रद्द करण्यात यावे.

स्टेटस जनरलच्या कोणत्याही प्रतिनिधीने क्रांतीचा उल्लेख केला नव्हता. या उलट राजाने आम्हांला बोलविले या बदल कृतज्ञता व्यक्त केली. कारण नवीन सुधारणाबाबत त्यांना अशा निर्माण झाली होती.

स्टेटस् जनरलचे राष्ट्रीय सभेमध्ये रूपांतर :

अर्थमंत्री नेकरने स्टेटस् जनरल सभा बोलविली खरी परंतु महत्वाचा प्रश्न लोंबकळत ठेवला. स्टेटस् जनरलचे प्रतिनिधी एकाच सभागृहात बसले नाहीत. ते आपआपल्या सभागृहात बसले. हे तिन्ही सभागृहाचे प्रतिनिधी एकत्र बसले असते तर या सभेस पार्लिमेंटचे स्वरूप मिळाले असते परंतु तसे पडले नाही. परिणामी तिसऱ्या वर्गाने १७ जून १७८९ ला आमचे सभागृह म्हणजेच 'राष्ट्रीय सभा' आहे. असे जाहीर केले.

टेनिस कोर्टावरील शपथ :-

२० जून १७८९ ला थर्ड इस्टेटचे प्रतिनिधी सभेसाठी आपल्या सभागृहाच्या जागी गेले तेव्हां सभागृह राजाच्या सैनिकानी ताब्यात घेतल्याचे आढळले. यामुळे राष्ट्रीय सभेची गळचेपी करण्याचा उद्देश आहे. असा समज सामान्य वर्गाचा झाला. यामुळे राजा, उमराव, धर्मगुरू हे एका बाजूला व थर्ड इस्टेट दुसऱ्या बाजूला अशी स्थिती निर्माण झाली. अशा गोंधळाच्या वातावरणात सामान्य जनतेने सभागृहाजवळच असलेल्या टेनिस कोर्टाकडे मोर्चा वळविला. व त्या मैदानावर राष्ट्रीय सभेचे अधिवेशन घेण्यात आले. त्या ठिकाणीच राज्यघटना तयार करण्याची शपथ घेण्यात आली. यास फ्रान्सच्या इतिहासात 'टेनिस कोर्टवरील शपथ' असे म्हणतात.

संयुक्त बैठक :-

उमराव, धर्मगुरू, सरजामदार वर्गाने राजावर दडपण आणले व राष्ट्रीय सभेला मोडून काढण्याचे प्रयत्न सुरू झाले. त्यांनी राजाचा पाठिंबा मिळवून २३ जून १७८९ ला तिन्ही सभागृहाची बैठक भरविली या बैठकीमध्ये थर्ड इस्टेटने केलेली कृती अवैध आहे असे जाहीर केले. आणि उमराव, धर्मगुरू वर्गासह राजा सभागृहातून निघून गेला. मात्र थर्ड इस्टेटचे त्याच ठिकाणी राहिले हे पाहताच राजाचा अधिकारी थर्ड इस्टेटच्या सभासदाना म्हणाला राजाचा हुकूम तुम्ही ऐकला नाही का? आपण येथून निघून जावे अशी माझी विनंती आहे. त्याच वेळी सभागृहाच्या बाहेर राजाचे सैनिक दिसू लागले. थर्ड इस्टेटच्या सभासदाना आपण येथून निघून गेल्यास आतापर्यंत केलेल्या कामावर पाणी फिरले. आणि बाहेर पडल्यास राजाचे सैनिक मारतील असे वाटू लागले दरम्यान थर्ड इस्टेट सभागृहाचा नेता 'मिरंबो' याने उभे राहून आम्ही येथून हलणार नाही असे स्पष्ट सांगितले व जो कोणी उपस्थितीत सदस्यांवर शस्त्र उगारेल त्यास देशद्रोही समजण्यात येईल, असे सांगून तसा ठराव राष्ट्रीय सभेने पास केला. सभागृहामध्ये झालेला हा गोंधळ सेवकाने राजास सांगितला. थर्ड इस्टेटच्या लोकांचा हा उपड राजाज्ञा भंगाचाच प्रकार होता. सोळाव्या लुईला काय करावे हे सूचेनासे झाले दोन दिवसानंतर अनेक धर्मगुरू उमराव, राष्ट्रीय सभेस येवून मिळाले. २७ जून १७८९ ला सोळाव्या लुईने खास वटहुकुम काढून तिन्ही सभागृहाने या पुढील काळात एकत्रच बैठकी घ्याव्यात असे जाहीर केले.

अर्थमंत्री नेकरची पुन्हा एकदा हाकलपट्टी :-

सोळावा लुई आणि सामान्य वर्ग यांच्यात संघर्ष चालूच राहिला. राजा आणि त्याच्या दरबाराच्या लोकांनी राष्ट्रीय सभेला चिरडण्याचे प्रयत्न केले. अर्थमंत्री नेकरने राज्यकारभारात सुधारणा सुचविल्या होत्या. पण त्या मान्य झाल्या नाहीत. उलट नेकरची पुन्हा हाकलपट्टी करण्यात आली. राजाने व्हसार्थ आणि पॅरीस जवळ लाकर जमा केले. व राष्ट्रीय सभा व फ्रेंच जनतेच्या चळवळीवर प्रहार करण्याचे ठरविले. हे कळताच राष्ट्रीय सभेने लोकांना सैन्य स्थापन करण्याचे आदेश दिले या घटनेला फ्रान्सच्या इतिहासात 'सिन्हीक्स गार्डस्' असे नाव मिळाले. पुढे हीच संघटना फ्रान्सची 'नॅशनल गार्डस्' बनली. अमेरिकन स्वातंत्र्य युद्धांत भाग घेतलेला फ्रेंच लष्कराचा सेनापती लाफायते हा या संघटनेचा प्रमुख बनला.

बॅस्टिलचा पाडाव :-

नेकरच्या हकालपट्टीमुळे राजाच्या प्रतिगामी धोरणाबाबत फ्रेंच जनतेला खात्री झाली. त्यामुळे पॅरीस, व्हासासह अनेक शहरात असंतोष उसळला. जनतेनेच राष्ट्रीय सभेला मोठे संरक्षण दिले. लोकांनी हाती सापडतील ती शस्त्रे घेवून बॅस्टिल या गढी बजा किल्ल्यावर हल्ला चढविला, बॅस्टिलचा किल्ला जुलूम व अन्यायाचे प्रतिक होता या ठिकाणी हजारो निरपराध लोकांना डांबून ठेवले होते या ठिकाणी जो संघर्ष झाला त्यामध्ये २०० लोक मारले गेले, शेकडो लोक जखमी झाले. बॅस्टिल येथील तुरूंग प्रमुख डी. जुने मारला गेल्यानंतर लोकांनी कैदी असणाऱ्या लोकांना मुक्त केले विजयी मिरवणूक काढली. १४ जुलै १७८९ हा दिवस 'राष्ट्रीय दिन म्हणून जाहीर करण्यात आला' म्हणून हा दिवस फ्रान्समध्ये स्वातंत्र्याचा विजय दिवस म्हणून ओळखला जातो. बॅस्टिलवरील हल्ला फ्रान्सच्या क्रांती घटनांची नांदी ठरला.

चार ऑगस्टची सामाजिक क्रांती : ४ ऑगस्ट १७८९

फ्रान्सच्या क्रांतीकाळात राजाच्या विरोधात सामान्य जनता विजयी होत गेली. हे लोन संपूर्ण फ्रान्समध्ये सुरू झाले. आत्याचारी लोकांवर सुड घेण्यात आले. फ्रान्समधील उमराव, धर्मगुरू, एनिष्ठ लोक यांच्यावर मोठे हल्ले करण्यात आले. जमिनदारांचे वाडे यात आले. त्यांच्याकडे असणारी जमीन, गहाण खतपत्रे जाळण्यात आली. अनेक ठिकाणी जमीनदारांचे खून पाडण्यात आले. धान्य लुटण्यात आले. या घटनेने फ्रान्समध्ये सरजामशाही मोडकळीस आली. ४ ऑगस्ट १७८९ या दिवशी 'नोआलिस' या उमरावाने आपले परंपरागत सर्व अधिकार त्याग करून सर्वसामान्य प्रजेबरोबर आहोत हे दाखवून दिले. या घटनेमुळे अनेक उपरावांनी आपले वंशपरंपरागत अधिकार त्यागले. या ठिकाणी झालेल्या सभेत अत्यंत महत्त्वपूर्ण ठराव पास करण्यात आले. या ठरावांना ४ ऑगस्टचे वटहुकूम म्हणून ओळखले जातात. ते या प्रमाणे

*फ्रान्समध्ये वेटबिगारी पद्धत रद्द करण्यात आली. उमरावांचे वंशपरंपरागत अधिकार रद्द करण्यात आले.

*यापुढे कोणताही भेदभाव करण्यात येवू नये.

*निःपक्षपातीपणे न्याय देण्यात यावा.

*सर्व फ्रेंच लोक समान मानले जातील.

*सामाजिक भेद व विषमता नष्ट करण्यात येईल.

*स्वातंत्र्य, समता, बंधुता ही आधारभूत तत्वे राहतील असे जाहीर करण्यात आले.

म्हणून ४ ऑगस्ट हा दिवस फ्रेंच राज्यक्रांतीत मोठा मानला जातो. या घटनेने फ्रान्समध्ये परंपरागत चालत आलेली सामाजिक विषमता मोडून पडली.

व्हर्सायच्या राजवाड्यावर फ्रेंच स्त्रियांचा मोर्चा :-

राजा सोळावा सुई हा धरसोड वृत्तीचा होता. राणी आपल्या राजनिष्ठ सेवकांच्या प भावाच्या पाठिंब्याच्या मदतीने क्रांती दडपण्याचा प्रयत्न करित होती. ऑगस्टच्या सामाजिक क्रांतीच्या ठरावांना संमती दर्शक सही नाकारून राजाने राष्ट्रीय सभेच्या ध्वजाचा अपमान केला होत हजारो स्त्रियांनी पुढाकार घेवू पॅरिसहून हसायच्या राजवाड्यावर मोर्चा काढला. हा मोर्चा व भुकेल्या स्त्री पुरुषांचा होता. राजाच्या सैनिकांनी या लोकांना विरोध केला नाही. खवळलेल्या लोकांनी राजा राणी यांना पकडून अत्यंत अपमानास्पद रितीने परिस येथे आणले. मिरवणुकीतील स्त्रियांनी "आम्ही बेकरीवाला आणि त्यांची पत्नी पकडून आणली आहे हे आता आम्हास भरपूर बेड खाल देणार आहोत.' अशा प्रकारच्या घोषणा दिल्या. 'भाकरी मिळत नसेल तर ब्रेड खा' म्हणणाऱ्या राणीला लोकांनी चांगलीच अदल घडवली. राजा व राणीला पॅरिस जवळ चैवत ठेवण्यात आले. या घटनेने व्हाच्या राजवाड्याचे महत्त्व लोप पावून फ्रान्सचा राजकारभार पॅरिस या ठिकाणाहून सुरू झाला. व राष्ट्रीय सभेचे कार्य सुरू झाले.

राष्ट्रीय सभेचे कार्य

अ)विषमता व जमीनदारी पद्धत नष्ट

फ्रान्सच्या क्रांतीकाळात उदयास आलेल्या राष्ट्रीय सभेने १७८९ ते १७९१ या काळात महत्त्वपूर्ण कार्य केले. राष्ट्रीय सभेने फ्रान्समध्ये राज्यघटना करण्याचे मोठे काम केले. या राष्ट्रीय सभेने उमरावशाही, सरजामशाही व विषमता नष्ट करून मोठे कार्य केले.

ब)मानवी हक्काचा जाहीरनामा :-

राष्ट्रीय सभेने फ्रान्समध्ये मानवी हक्काचा जाहीरनामा घोषित केला. अमेरिकन स्वातंत्र्याच्या जाहीरनाम्याच्या धर्तीवर तो आधारीत होता. त्यात सतरा महत्त्वपूर्ण कलमे होती. यामधील अधिकारी हे। कोणत्याही शासनाच्या मर्जीवर अवलंबून नव्हते. म्हणून मानवी हक्काचा जाहीरनामा फ्रेंच राजक्रांतीचा पाया मानला जातो. ही कलमे याप्रमाणे होती.

*मानव हा जन्मतः स्वतंत्र आहे. तो स्वतंत्रच राहतो. त्याला समान हक्कप्राप्त होतातः

*सामाजिक जीवनात व्यक्ती, व्यक्तीमध्ये भेदभाव करता येणार नाही.

*मानवाच्या नैसर्गिक अविनाशी हक्काचे रक्षण करणे हे प्रत्येक राजकीय संस्थेचे ध्येय असले पाहिजे ते म्हणजे स्वातंत्र्य, मालमत्ता संपादन, सुरक्षितता, अन्यायांचा प्रतिकार ही होत. दुसऱ्या कोणत्याही व्यक्तीच्या हितसंबंधाला न दुखवणे, स्वइच्छेनुसार वागण्याचे स्वातंत्र्य हे प्रत्येक व्यक्तीला असलेच पाहिजे.

*आचार, विचार, उच्चार मतप्रदर्शन करणे इत्यादी हक्क असतील.

*कायद्याचे विहित राहून आरोप निश्चित करणे.

*बिना चौकशी कोणासही तुंग्यात ठेवता येणार नाही.आरोप सिद्ध झालेशिवाय शिक्षा देण्यात येवू नये.

* कायद्याद्वारे सामाजिक समता प्रस्तापित करणे सार्वभौमत्व हा राष्ट्राचा अधिकार आहे. तो व्यक्ती अथवा संस्थेला घेता येणार नाही.

*फ्रेंच लोकच अर्थव्यवस्थेवर नियंत्रण ठेवतील.

*सर्व देशात जनकल्याणकारी कायदे निर्माण केले जातील

राष्ट्रीय सभेने केलेल्या या मानवी हक्काच्या जाहीरनाम्यामध्ये व्यक्ती स्वातंत्र्य नागरी हक्क, नागरी मताधिकार कायदा व न्याय, शिक्षा पद्धती, खाजगी मालमत्तेचा अधिकार स्पष्ट केलेला आढळतो. या जाहीरनाम्यामुळे स्वातंत्र्य, समता, बंधुत्व या तीन तत्वांचा जोरदार प्रसार झाला.. एकसमान राज्य व्यवस्था स्थापन राष्ट्रीय सभेने फ्रान्समध्ये एकसमान राज्यव्यवस्था निर्माण केली. ८३ प्रांत, विभाग, कॅन्स, कम्युन्स निर्माण केली व ग्रामीण भागात स्थानिक कौन्सिलची तरतुद केली. न्यायाधिकाऱ्यांची निवड लोकांमार्फत सुरू केली. कायदे जास्तीजास्त सुटसुटीत केले.

क)अर्थव्यवस्थेची पुनर्रचना :-

फ्रान्स आर्थिकदृष्ट्या दुबळा होता. तो सशक्त बनविणेसाठी राष्ट्रीय सभेने प्रयत्न केले. चर्च या धर्मसत्तेची सर्व मालमत्ता जप्त केली व फ्रान्समध्ये कागदी चलन सुरू केले. चर्च संबंधी अत्यंत कडक उपाय करून फ्रान्समध्ये धार्मिक सहिष्णुता जाहीर केली. जुलै १७९० मध्ये चर्चला मुलकी राजघटना लागू केली. बिशप, आर्चबिशप यांची नियुक्ती अधिकार लोकांना दिले. त्यांना रोख पगार सुरू केला. यामुळे पोपची धार्मिक सत्ता नष्ट झाली.

ड)नवीन राज्यघटना निर्माण

सन १७८९ ते १७९१ पर्यंत राष्ट्रीय सभेने जे वेळोवेळी हुकूम जाहीरनामे, कायदे केले होते ते एकत्र करून राष्ट्रीय सभेने फ्रेंच लोकांना घटना दिली. व राजाने त्यास संमती दिली. ही फ्रान्सची लिखित राजघटना होय. नवीन राजघटनेनुसार फ्रान्समध्ये मर्यादीत घटनात्मक राजेशाही अस्तित्वात आली. राजाच्या अमर्याद सत्तेवर अंकुश लावण्यात आला. मर्यादित राजेशाही व सत्ताविभाजन ही दोन्ही वैशिष्ट्ये या राज्यघटनेमध्ये होती. या राजघटनेमध्ये कायदेमंडळ निर्माण करण्यात आले. या कायदे मंडळाचे सदस्य निवडणुकीने निवडून घेण्यात आले. लोकांना मतदानाचे अधिकार दिले. न्याय शाखा पुर्नर्जिवीत करण्यात आली. न्यायाधिकाऱ्यांची निवड निवडणुका घेवून करण्यात आली. यांचा कार्यकाळ चार वर्षे ठेवण्यात आला. पंच पद्धती सुरू करण्यात आली. फ्रान्समधील राज्यकारभार विकेंद्रित केला. अधिकारी, कारकून, यांची योग्य पध्दतीने निवड केली. प्रशासनातील गोंधळ कमी केला. राष्ट्रीय सभेने आपल्या काळात असे भरीव कामकाज केले. राष्ट्रीय सभेने जे कार्य केले त्यामुळे फ्रान्सच्या राजकारणाला विशिष्ट अशी दिशा मिळाली. अनियंत्रित राजेशाहीचे जोखड फेकू देवून जनतेला राज्यकारभारात सहभाग मिळून देणेसाठी राष्ट्रीय सभेने केलेले कार्य महत्त्वाचे मानले जाते.

राष्ट्रीय सभा कार्य / मुल्यमापन :-

राष्ट्रीय सभेने १७८९ ते १७९१ या काळात महत्त्वपूर्ण कार्य केले. जुनी राज्यव्यवस्था, सरंजामदार वर्ग, जुनी अर्थव्यवस्था, बदलून टाकून चर्चच्या संस्थेत बदल पडविले. प्रशासन सोपे करण्याचा प्रयत्न केला. काही इतिहासकारांच्या मतानुसार राष्ट्रीय सभेने घेतलेल्या निर्णयामुळे फ्रान्समध्ये झुंडशाहीस प्रारंभ झाला. धार्मिक प्रश्नामुळे फ्रान्सच्या समाजात दरी निर्माण झाली. कायदे मंडळ आणि कार्यकारी

मंडळ वेगळे झाल्याने त्यांची कार्यक्षमता नष्ट झाली. जुन्या जाणकार लोकांना डावलले गेले नवीन तरूणांना वाव दिला. या गोष्टींचा फायदा होण्याऐवजी नुकसान झाले असे म्हणतात. तरी राष्ट्रीय सभेने केलेले कार्य पुढे टिकले फ्रेंच जनतेला प्रेरणा व स्फूर्ती मिळाली. ही गोष्ट कमी महत्त्वाची नाही.

क) फ्रेंच राज्यक्रांतीचे परिणाम

फ्रान्सवरील परिणाम:-

१७८९ च्या फ्रेंच राज्यक्रांतीचे परिणाम सर्वात जास्त प्रथम फ्रान्स राष्ट्रावर झाले

1) अनियंत्रित सत्ता संपत्ती :

फ्रान्समध्ये कित्येक शतके चालू असणारी सुरबाँ वंशाची अनियंत्रित व जुलमी राजसत्तेचा शेवट क्रांतीमुळे झाला. या क्रांतीनंतर फ्रान्समध्ये नेपोलियन बोनापार्ट, अठरावा तुई, लुई फिलीपी आणि तिसरा नेपोलियन यांनी राजसत्ता भोगली. परंतु त्यांच्या राजसत्तेवर मर्यादा होत्या. जुने राजसत्तेचे वैभव नाहीसे झाले. फ्रान्समध्ये काही अंशी घटनात्मक राजेशाही आणि नंतर लोकसत्ताक राज्यपद्धती वापरली गेली.

२) सामाजिक विषमतेचा अंत

या क्रांतीने फ्रान्समधील सामाजिक विषमतेचा अंत केला. क्रांतीपूर्व कालखंडामध्ये तेथे सरदार, उमरण, संरजामदार, धर्मगुरू, राजाचे नातेवाईक, इ. विशेष अधिकार होते. फ्रान्समध्ये उच्च, निच भेदभाव होते. गरीब, मध्यम वर्गाचे प्रचंड हाल होते. या क्रांतीने देशात वरिष्ठ वर्गाचे विशेष अधिकार मोडून पडले. सामाजिक समता प्रस्तापित करण्यात आली. लायक लोकामधूनच प्रशासनातील सर्व पदे भरली जावू लागली.

३) गुलामगिरी संपत्ती

फ्रान्समध्ये चालत आलेली बेटबिगारी, भुदास पद्धत आणि गुलामगिरी या पद्धती विषमतेचे प्रतीक होत्या. या क्रांतीमुळे या सर्व पद्धती नष्ट झाल्या. क्रांतीमुळे सर्व लोक स्वतंत्र व समान झाले. अन्याय, पिळवणूक बंद झाली. स्वातंत्र्य, समता, बंधुत्व यावर आधारित नवसमाज निर्मिती होवू लागली.

4) प्रशासनात सुधारणा

या क्रांतीमुळे देशातील राजकारभार सुधारला. विविध ठिकाणीच चालणारी बेशिस्त, वशिलेबाजी, पक्षपात, विविध पातळीवर लोकांवर होणारा अन्याय या क्रांतीने गाडून टाकला. सर्व देशात समान कायदे पद्धत अंमलात आली. कायद्याचे सुसूत्रीकरण झाले. न्यायादानविषयक क्षेत्रात सुधारणा झाली. कायद्यापुढे सर्व फ्रेंच समान ठरले.

जगावर परिणाम: १७८९ च्या फ्रेंच राज्यक्रांतीचे दूरगामी परिणाम जगावर झाले ते या प्रमाणे-

1) जागतिक राजसत्तेवर प्रहार झाला :

१७८९ च्या फ्रेंच राजक्रांतीने युरोपातील व जगातील अनियंत्रित राजेशाहीवर मर्यादा आणल्या. राजा हा ईश्वराचा अंश आहे हा सिद्धांत मोडून पडला. राजा आपल्या लहरी प्रमाणे अथवा मर्जीप्रमाणे राज्य करू शकत नाही. यामध्ये लोकांची अंतिम सार्वभौम इच्छा महत्त्वाची असते. हा विचार फ्रेंच राज्यक्रांतीने जागतिक स्तरावर नेला.

२) परंपरागत वर्ग पद्धती संपुष्टात

अनेक देशामध्ये चालत आलेली परंपरागत वर्ग पद्धती संपुष्टात आली. सर्व लोक समान ही कल्पना या क्रांतीने जोरात प्रसारीत केली. यातूनच पुढील काळात गुलामगिरी, बेटबिगारी, भूविरोधी चळवळी जागतिक स्तरावर सुरू झाल्या. हा या क्रांतीचा मोठा जागतिक परिणाम होय.

३) जनता- लोक सार्वभौम

फ्रान्समधील विविध बुद्धिवादी लोकांनी मांडलेले सिद्धांत हे राजेशाही विरोधी होत. प्रजा ही सार्वभौम असून राजा सार्वभौम नाही, राजा हा प्रजेचा सेवक आहे, त्यामुळे जनता अथवा लोकच आपल्या इच्छेनुसार राज्यकर्ते व शासन पद्धत ठरवू शकतात. अन्यायी राजसत्ते विरोधात उठाव अथवा बंड करण्याचा अधिकार जनतेस आहे. हे या क्रांतीने सिद्ध केले.

4)स्वातंत्र्य, समता आणि विश्वबंधूत्व:

फ्रेंच राजकातीने जागतिक स्तरावर स्वातंत्र्य, समता, विश्वबंधूत्व या तीन अमूल्य तत्वांचा जगामध्ये जोरदार प्रसार केला. या तत्वासाठीच फ्रेंच लोकांनी आपली प्राणांची आहूती दिली व त्यामध्ये ते यशस्वी झाले. पारतंत्र्यात असणाऱ्या राष्ट्रांमध्ये ही तीन तत्वे वेगाने प्रसारित झाली. या राष्ट्रांमध्ये स्वातंत्र्य राष्ट्रीयत्व भावणा वाढीस लागली :

5)स्वातंत्र्य राष्ट्रीयत्व भावणा वाढीस लागली :

लोकांनी आपल्या देशावर निसोम्म प्रेम, भक्ती केली पाहीजे. हे तत्व या क्रांतीने दिले. एकजूट असल्यास शत्रूचा पराभव होवू शकतो. हे फ्रान्सने जगाला दाखविले. त्यामुळे जागतिक स्तरावर राष्ट्रीयत्वाची भावना वाढीस लागली. या घटनेचे परिणाम पुढील काळात दिसून आले. युरोप खंड, आशिया खंड आणि मध्य पूर्वेत राष्ट्रीयत्वाच्या चळवळीने जोर धरला. थोडक्यात फ्रेंच राज्यक्रांतीही दुरगामी परिणाम करणारी घटना मानली जाते.

सारांश

१७८९ च्या फ्रेंच राजक्रांतीने जागतिक इतिहासावर दूरगामी परिणाम केले. बूरबाँ घराण्याची जुलमी राजवट, फ्रान्समधील सामाजिक विषमता, अनैतिक वागणारे धर्मगुरू, राजा सोळाव्या लुईचा नाकर्तेपणा, राणीचा उधळ स्वभाव, बदसल्ला देणारे अधिकारी, संपूर्ण देशाची डगमगणारी अर्थव्यवस्था चुकीचे अर्थमंत्री व त्यांचे निर्णय, या सर्व परिस्थितीमुळे क्रांती स्थिती निर्माण झाली. अशा मध्येच राजाने बोलविलेले जाणकार लोकांचे मंडळ इंस्टेट जनरल चे अधिवेशन त्यामध्ये झालेला गोंधळ त्यामुळे निर्माण झालेली राष्ट्रीय सभा, आणि राजा व जनता यांच्यातील कटुता, राजाने राष्ट्रीय सभेला दडपण्याचा केलेला प्रकार त्यातून निर्माण झालेले बॅस्टिल प्रकरण, मानवी हक्काचा जाहिरनामा, नवीन राज्यघटना, राजा-राणीने पळून जाणेचा केलेला प्रयत्न, परक्रिय राष्ट्राच्या मदतीने क्रांती दडपण्याचा झालेला प्रयत्न या सर्वांचा परिणाम म्हणजे दहशतीची राजवट या मधून राजा-राणीस दिलेली फाशी नॅशनल कन्व्हेन्शन सरकारने केलेले कामकाज, संचालक मंडळाचे अपयश आणि नेपोलियन बोनापार्टचा उदय या अत्यंत महत्वपूर्ण घटना आहेत.

फ्रेंच राज्यक्रांतीचे युरोप आणि जगावर दुरगामी परिणाम झाले. युरोपातील अनियंत्रित सत्ता नष्ट झाली. सामाजिक विषमतेचा शेवट झाला, गुलामगिरी संपली. फ्रान्सच्या प्रशासनास सुधारणा झाल्या युरोप आणि जगातील असणाऱ्या राजसत्तेवर या क्रांतीने मर्यादा पडल्या. जागतिक स्तरावर वर्ग पद्धती हळूहळू नष्ट झाली. प्रजा सार्वभौम आहे, राजा नव्हे. हे सिद्ध केले. जागतिक स्तरावर राष्ट्रीयत्वाची भावना वाढीस लागली. स्वातंत्र्य, समता आणि विश्वबंधूत्व ही तीन सर्वश्रेष्ठ तत्वे जगाला दिली. म्हणून फ्रेंच राज्यक्रांती अतिशय महत्त्वाची घटना आहे.